

Manevi Danışmanlık ile Affetme Yönelimli Danışmanlık Arasındaki Benzerlikler ve Farklılıklar

Arzu Yılmaz¹, Ülkü Tosun^{2*}

Citation : Yılmaz, A. ve Tosun, Ü. (2024). Manevi danışmanlık ile affetme yönelimli danışmanlık arasındaki benzerlikler ve farklılıklar. *Türk Eğitim Değerlendirmeleri Dergisi*, 5(1), 23-32.
Received : 09.07.2024
Accepted : 08.10.2024
Published : 30.12.2024
Publisher's Note : İstanbul Medipol University stays neutral with regard to any jurisdictional claims.
Copyright : ©2024 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the DergiPark.

ÖZ

Manevi danışmanlık, tarihsel olarak din görevlilerinin davranış bozuklukları olan hastaların sağaltımlarında öncü rol almaları ile Hıristiyan kültüründe başlamış, 19.yy.da “pastoral danışmanlık” temasıyla devam etmiştir. Son dönemlerde çeşitli dini inanç ve kültürlerin ilgisini çekmiştir ve psikoloji alan yazınında teorik değil uygulanabilir bir disiplin olarak yer almaktadır. Manevi danışmanlıkta dini inançlarla paralel olarak ‘affetme’ kavramı yer alırken psikolojide de affetme yönelimli danışmanlık modelleri bulunmaktadır. Psikoloji alan yazınına yeni katılan affetme yönelimli danışmanlığın amacı; kişinin kendisini, diğerlerini ya da yaşanan durumu affetmekte yaşadığı zorluklarla mücadelesine rehberlik etmek ve travmatik deneyimin etkilerini affetme yoluyla en aza indirmektir. Bu çalışmada manevi danışmanlığın affetme yönelimli danışmanlıkla benzerlikleri ve farklılıkları karşılaştırılmalı olarak değerlendirilmiştir. Sonuçta, manevi danışmanlık ve affetme yönelimli danışmanlık arasındaki benzerlikler “empati, inanç ve değer, psikolojik iyi oluş, başa çıkma

1 Uzman Manevi Dan. Arzu Yılmaz; arzuhadice@hotmail.com; Orcid ID: 0000-0002-6494-3310

2 Doç. Dr. Ülkü Tosun; İstanbul Medipol Üniversitesi; utosun@medipol.edu.tr; Orcid ID: 0000-0002-7273-2513.

becerileri”, farklılıklar ise “dışsal baskı unsuru ve affetme kavramına bakış” olarak belirlenmiştir. Manevi danışmanlık ve affetme yönelimli danışmanlığın sentezlendiği bir modelin özellikle inançlı danışanların sorunlarını hızlı bir şekilde çözmeleri konusunda çok yararlı olacağı öngörülebilir.

Anahtar Kelimeler: *Danışmanlık, affetme, manevi danışmanlık, affetme yönelimi, model*

Similarities and Differences Between Spiritual Counseling and Forgiveness-Oriented Counseling

Abstract

Historically, Spiritual counseling has begun with the religious officials taking a leading role in the treatment of patients with behavioral disorders in Christian Culture and continued with the theme of “pastoral counseling” in the 19th century. Recently, it has attracted the attention of various religious beliefs and cultures, and it is included in psychology literature as a practicable rather than theoretical discipline. While the concept of “forgiveness” is included in spiritual counseling in parallel with religious beliefs, there are also forgiveness-oriented counseling models in psychology. The purpose of forgiveness-oriented counseling which takes part in the psychology literature nowadays, to guide the person in his struggle with the difficulties he experiences in forgiving himself, others or the situation and to minimize the effects of the traumatic experience through forgiveness. In the present study, the similarities and differences of spiritual counseling and forgiveness-oriented counseling have been evaluated comparatively. Consequently, the similarities between spiritual counseling and forgiveness-oriented counseling were determined as empathy, belief and values, psychological well-being, coping skills and the differences were determined as external pressure factor and perspective on the concept of forgiveness. It can be predicted that a model that synthesizes spiritual counseling and forgiveness-oriented counseling will be very useful, especially for believer counselees to solve their problems in a quick way.

Keywords: Counseling, Forgiveness, Spiritual Counseling, Forgiveness-Oriented, Model

1. Giriş

Dini inançlar; korku, korunma, tutku, güven, merhamet, umut, şefkat ve sevgi gibi birçok duyguyu barındıran kültürel ve manevi birikimler olarak değerlendirilirler (Sezen, 2004). Psikoloji alanındaki profesyonellere göre kişilerin ya-

şamları boyunca ihtiyaç duydukları temel dayanma noktalarından biri maneviyattır ve kişinin güçlü olmasını sağlayan temel niteliklerden biri olarak kabul edilir (Kararımak, 2004). ‘İhtiyaçlar hiyerarşisi’ teorisini geliştiren Maslow, kişilerin kendini gerçekleştirme sürecinde maneviyata ihtiyaç duyacaklarını belirtir (Haque, 2012). Psikolog Fromm da kişisel ihtiyaçları sınıflandırırken ilişki ve aidiyet ihtiyaçları yanında kadimlik ihtiyacı ve kutsal ihtiyacı gibi manevi ihtiyaçlara da yer vermektedir (Aydın, 2000). Türk Dil Kurumu’nda manevi kelimesi; “görünmeyen, duygularla sezilebilen, ruhani, tinsel, maddi karşıtı” olarak tanımlanırken (TDK, 2022), Büyük Türkçe

2. Kavramsal Çerçeve

2.1. Manevi Danışmanlık

Manevi danışmanlık ve rehberlik (MDR); teoloji, sosyoloji, ve psikoloji gibi davranış bilimlerinin örtüştüğü noktada teorik değil uygulanabilir bir disiplin olarak yer almaktadır (Şenbaş, 2019; Şirin, 2013). MDR’de dini törenler ve ibadetler, ruhsal sağaltımın onarıcı unsurları olarak kullanılırlar (Ağlıkaya Şahin, 2016). ABD’de din adamı olan Boisen, din ve psikoloji arasında bağ kurarak manevi danışmanlık konusunda eğitim programı hazırlamış ve kitap olarak yayınlamıştır (Şirin, 2013; Tekeş, 2019). Amerikan Psikologlar Derneği (APA) 2011 yılında ‘din psikolojisi’ bölümünün adını ‘din ve maneviyat psikolojisi’ olarak değiştirmiştir (Düzgüner, 2016). Ülkemizde 1994 yılında Sağlık Bakanlığı bütçe görüşmeleri sırasında hastanede yatan hastalara din ve moral hizmetleri verilmesi gündeme gelmiştir. 2012 ve 2015 yıllarında gerçekleştirilen çalıştaylardan sonra Sağlık Bakanlığı ile Diyanet İşleri Başkanlığı arasında hastalara manevi destek sunmaya yönelik işbirliği protokolü imzalanmıştır (Ayten, 2015).

Tek Tanrılı dinlerde ‘affetme’ kavramının yer alması manevi danışmanlıkla psikoloji alanında var olan affetme yönelimli danışmanlıklar arasında kuramsal anlamda yakınlığa işaret eder. Uzun yıllar boyunca teoloji ile felsefe alanlarında affetme konulu araştırmalar yürütülmüştür (McCullough ve Worthington, 1999).

Kavram olarak affetmek TDK’da “affetmek, hoş görü ile karşılamak, mazur görmek” şeklinde tanımlanmıştır (TDK, 2022). İslam dininde ilahi bir sıfat, ahlaki bir üstünlük ve yüce bir erdem olarak belirtilen affetme kavramı, İslam Ansiklopedisinde “kötülük ve haksızlık edeni, suç veya günah işleyeni bağışlama, cezalandırmaktan vazgeçme” olarak açıklanır (Çağrııcı, 2022). Affetme kolay gerçekleştirilemese de duygusal yaraların iyileşmesi, kişiler arası ilişkilerin onarılması ve intikam zincirinin kırılması üzerindeki etkisi nedeniyle yüzyıllardır değerini muhafaza etmiştir (Szablowinski, 2010).

2.2. Affetme Yönelimli Danışmanlık

Affetme; ruh sağlığı, fiziksel iyi oluş ve olumlu duyguların yaşanması konusunda sağlık alanına (Berry ve Worthington, 2001), uzlaşmanın sağlanması konusunda da adalet alanına katkıları olan bir kavram olmuştur. Affetmeyi bir müdahale ve danışmanlık yöntemi olarak kullanan ilk model ilki Enright ve Fitzgibbons (1986)'a aittir. Affetmenin duyuşsal ve bilişsel öğelerine vurgu yapılan modelde, intikam duygusundan vazgeçildiğinde öfke duygusunun çözülebileceği ve bilinçli olarak affetmenin gerçekleşebileceği belirtilir (Enright ve Fitzgibbons, 2000).

Hargrave affetmeyi intikam, utanç, kırgınlık ve öfke duygularının serbest bırakılması olarak tanımlar (Hargrave ve Sells, 1997). Geliştirdiği modelinde, aile içinde güven ilişkisi zedelendiğinde adalet duygusunun sarsıntıya uğradığını belirtir. Aile içi dengelerin yeniden oluşturulması için affetmek gereklidir. Bu bağlamda, içgörü ve anlamayı kapsayan ilk süreci, tazminat fırsatı verme ve açıkça affetme olarak ifade edilen affetme süreci izler (Hill., 2001). McCullough ve arkadaşları (1997) tarafından geliştirilen modelde, affetme davranışının gerçekleşmesi için öfke ve incinme gibi olumsuz duyguların, fedakârlık, merhamet, ve hoşgörü gibi olumlu duygulara dönüştürülmesi üzerinde durulur. Kişiler affetme sürecinde öncelikle bilişsel, sonrasında duygusal olarak değerlendirmede bulunurlar ve bu süreçlerin sonucunda, davranışsal olarak affetme gerçekleşir (McCullough, vd., 1997). Affetme süreci sonunda kişilerin yaşadıkları içsel huzurların, toplumsal huzur ve barışa katkısı olacağı öngörülür (Kara, 2009).

3. Manevi Danışmanlık ile Affetme Yönelimli Danışmanlık Arasındaki Benzerlikler

3.1. Empati

Manevi danışmanlık ve affetme yönelimli danışmanlıkta gerçekleştirilen danışmanlık süreçlerinde 'empati' duygusuna vurgu yapılmaktadır. Şimşek (2019) manevi danışmanlığın yedi temel ilkesi üzerinde durduğu çalışmasında, manevi danışmanın empatik dinleme becerisini kullandığında danışanda 'anlaşıldığı' duygusunu uyandırdığını ve danışmanlık sürecinin olumlu etkilendiğini belirtmiştir. Affetme yönelimli danışmanlık modellerinde empati kavramı, haksızlık yaşayan mağdurun zorbaya empati duygusu ile yaklaşması üzerinden değerlendirilmektedir. Mağdurun zorbaya karşı duyduğu kırgınlık, öfke ve intikam gibi olumsuz duyguların olumluya dönüştürülebilmesinde mağdurun zorba ile empati kurabilmesi süreci kolaylaştırmaktadır. Empati becerisini kullanan mağdur, duygusal katılıktan uzaklaşarak bilişsel esneklik gösterebilmekte ve affetme gerçekleştirebilmektedir. (McCullough vd., 1997).

3.2. İnanç ve Değer

Affetme yönelimli danışmanlık ve manevi danışmanlık inanç temeli üzerinde ortak özellikler gösterirler. Musevilik dininde zorba/suçlu mağdurdan af dilerse, dini inançları gereği mağdur affetmekle yükümlüdür (Rye, vd., 2000). Hristiyanlıkta, düşmanlarını bile affetmeyi öneren bir anlayış bulunmaktadır. Ancak bu anlayış çoğu zaman bireyleri duygusal bağlamdan uzaklaştırmaktadır (Szablowinski, 2010). İslam dininde affedicilik Tanrı'nın özelliklerinden biri ve Müslümanların çok değer verdikleri bir erdem olarak kabul edilir (Yıldırım, 2009). Alan yazında yer alan çalışmalarda dini ibadetlere katılan kişilerin affetme eğilimlerinin yüksek olduğu bulunmuştur (Azar ve Mullet, 2002; McCullough, 2000; Mullet vd., 2003). Exline ve arkadaşları (2003), tek Tanrılı dinlerdeki affedicilik kavramının adalet ve merhametle, Hinduizm ve Budizm gibi çok Tanrılı dinlerde ise ahlaklı olmak ile ilişkili olduğunu belirtmişlerdir.

Affetme kavramı değerler sistemleri içinde de önemli bir yere sahiptir. Manevi inanç ve kabuller sonucunda gelişen değerler, bireyin hayatını anlamlandırmasında ve tutumlarının oluşumunda etkilidirler. Affetme davranışı; manevi değerler olan merhamet, sevgi ve şefkat kavramları ile de iç içedir (Yeniyoğlu, 2016). Bireyin hem kendisine hem de başkalarına karşı hoşgörülü olmasının sağlayan affetme eylemi, bir değer olarak hem manevi danışmanlığın hem de affetme yönelimli danışmanlığın ortak noktasını oluşturmaktadır.

3.3. Psikolojik İyi Oluş

Affetme yönelimli danışmanlık ve manevi danışmanlığın benzer özellikler taşıyan hedeflerden bir diğeri, bireyin psikolojik iyi oluşunun artırılmasıdır. Bu bağlamda günlük işlevselliğin yeniden kazanılması ve ruhsal iyilik halinin devam etmesi amaçlanır. Psikolojik iyi oluş kavramı temelde negatif duygulanımların yerini pozitif duygulanımlara bırakmasıdır (Dilmaç, Ekşi ve Şimşir, 2016). Bireyde oluşan utanç, kin, intikam, öfke ve suçluluk gibi duygular affetmenin önüne geçerse farkındalığın gecikmesine neden olabilmektedir. Oysa affetmek; sözü edilen olumsuz duyguların yarattığı ruhsal huzursuzluğun giderilmesinde, çevre ile olumlu ilişkiler kurulmasında ve daha fazla içsel fayda elde edilmesine yardım eder (Tangney, Boone ve Dearing, 2005). Her iki danışmanlık yaklaşımı da danışanın yaşam kalitesini, mutluluk düzeyini ve duygu durumunu etkileyerek, psikolojik iyi oluşunu pozitif yönde ilerletmesine katkı sağlar.

3.4. Başa Çıkma Becerileri

Bireyler günlük hayatlarında veya yaşamlarının belirli dönemlerine farklı sorunlarla mücadele etmek zorunda kalırlar. Bireyler, içsel ve/veya dışsal olarak

karşılaştıkları güçlükleri aşmak, kontrol etmek ve yaşadıkları stresi azaltmak için başa çıkma becerilerine başvururlar (Basut, 2006). Bu bağlamda manevi danışmanlıkta, yaşanan bireysel, sosyal ve manevi alandaki sorunlarla başa çıkmakta kullanılan yöntemler ve tekniklerle, bireye aktif başa çıkma becerileri kazandırmaya yardımcı olunur. Affetme yönelimli danışmanlıkta da danışanların duygusal gerginliklerine veya travmatik yaşantılarına yönelik stres ve kaygı düzeylerinin düşürülmesine yardımcı olunmaktadır

4. Manevi Danışmanlık ile Affetme Yönelimli Danışmanlık Arasındaki Farklılıklar

4.1. Dışsal Baskı Unsuru

Manevi danışmanlık açısından, olumsuz sonuçlardan olumlu sonuçlara yönelimde, öfke ve intikam duygularının merhamet ve sevgi duygularıyla yer değiştirmesinde affetme önemli bir süreçtir (Taysi, 2007). Affetme süreci; affeden kişinin ahlaki niteliklerinin sonucu olan kararı ile gerçekleşen olduğu için içsel; aynı zamanda kişilerarası ilişkilerin iyileşmesi ve devamında etkili olduğu için de dışsal bir süreçtir (Ergüner Tekinalp ve Terzi, 2012). Affetme yönelimli danışmanlıkta ise affetme eylemi, pişmanlık ya da vicdan azabı gibi herhangi bir koşula bağlı olmadan meydana gelmesi gerekmektedir (Toprak, 2013). Affetme eylemine; bireyi iyilik hali ve duygusal olgunluğu ön planda tutularak yaklaşmaktadır. Danışma süreci içinde danışana herhangi bir koşul ya da kaynak sunulmaz. Oysa manevi danışmanlıkta; affetme davranışının ödüllendirilmesi, çoğu dini inançta da teşvik edilmesi danışan tarafından yanlış algılanabilecek içsel ve dışsal bir baskı unsuru olarak değerlendirilebilmektedir (Rye ve vd., 2000).

4.2. Affetme Kavramına Bakış

Manevi danışmanlığın temelinde Hıristiyanlık dünyasındaki uygulamalar bulunmaktadır. Kilise baskısının yoğun olduğu dönemlerde din adamlarının toplum üzerindeki en önemli etkilerinden birisi de “endüljans” kavramı ile açıklanmaktadır (Ertunç, 2021). Yaygın şekliyle olarak ‘günah çıkarma’ olarak bilinen “endüljans” çeşitli suç ve günahların itiraf edilerek Tanrı katında affedilmesini beklemektir. Bu süreç, din adamı ile kişi arasında mutlak bir gizlilik içinde yürütülür. Kişi, suçlarının ve günahlarının affedileceği inancı ile içsel bir huzur ve rahatlama yaşar (Olgun, 2005). Manevi danışmanlığın temelinde, kişinin kendi yaptığı hata ve eylemleri nedeniyle kendisinden daha yüce bir varlıktan affedilmeyi istemesi bulunmaktadır. Affetme yönelimli danışmanlıkta ise, kişi kendisini kıran, üzen ya da inciten birini affetmeyi süreç olarak yaşamaktadır. Bu nitelikteki affetmenin bakış açısı ahlak felsefesi ile örtüşmektedir

(Enright ve Fitzgibbons, 2000). Sonuçta manevi danışmanlık ile affetme yönelimli danışmanlıkta ‘affetme’ kavramına bakışta farklılıklar bulunmaktadır.

5. Sonuç ve Öneriler

Kavramsal ve teorik olarak ayrı ekoller/yaklaşımlar olarak görülseler de manevi danışmanlık ve affetme yönelimli danışmanlığın benzer özellikleri de bulunmaktadır. Aynı zamanda, farklı oldukları noktaların çok derin ve birbirlerine aykırı olmaması da bu yaklaşımların birlikte kullanılmasını destekleyebilir. Danışana zarar vermeme ve olası en yüksek yararı sağlama etik kuralı gereğince, manevi danışmanlık ve affetme yönelimli danışmanlıkla ilgili bilgi ve beceri sahibi olan danışmanların eklektik bir yaklaşımla danışma süreçlerini yürütmelerinin psikolojik sağaltımın gücü ve değerini arttıracakı öngörülebilir.

Affetme kavramının manevi danışmanlık sürecinde kullanılması, farklı kültürlerdeki maneviyat ve dini görüşlerin affetme eylemini kabul etmeleri ve uygulanmasını teşvik etmelerine (Şahin, 2015) dayalı olarak manevi danışmanlık ile affetme yönelimli danışmanlık süreçlerinin benzer özellikler gösteren farklı yaklaşımlar olduğu görülmektedir. Dilmaç, Ekşi ve Şimşir (2016) çalışmalarında, dini başa çıkma becerilerinin affediciliği pozitif yönde etkilediğini vurgulamışlardır. Affetme davranışı, bireye psikolojik iyilik hali kazandırmanın yanında manevi bir olgunluk da sağlar (Tunca ve Durmuş, 2018). Bireyin sorunlarla başa çıkma becerileri kazanmasına, empati düzeyinin, yaşam kalitesinin ve psikolojik iyilik halinin artmasına her iki yaklaşımın da olumlu katkıları olabilir. Affetme kavramı manevi duyguların bir sonucu olduğu gibi bir bağlamda manevi duyguların oluşmasında da yardımcı olabilmektedir. Danışanın affetme konusundaki motivasyonu sosyal çevresiyle olan ilişkilerine de olumlu yansiyacaktır.

Affetme yönelimli ve manevi danışmanlık uygulamalarının birlikte çalışarak affedici manevi danışmanlık modeli geliştirilebilir. Bir model önerisi; bireyin hem kendini affedilmiş hissederek manevi alana yakınlaşacağı hem de ikili ilişkilerinde affetme davranışına yöneleceği öngörüsüyle sunulabilir.

Çıkar Çatışması Beyanı: Yazarlar herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan etmektedir.

KAYNAKÇA

Ağılkaya Şahin, Z. (2016). Hristiyan gelenekte manevi bakımın teorik temelleri. *Spiritual Psychology And Counseling*, 1(1), 43-74. DOI 10.12738/spc.2016.1.0002

Azar, F. & Mullet, E. (2002). Willingness to forgive: A study of Muslim and Christian Lebanese. *Peace and Conflict: Journal of Peace Psychology*, 8(1), 17-30. https://doi.org/10.1207/S15327949PAC0801_3

- Aydın, A. (2000). *Gelişim ve öğrenme psikolojisi*. İstanbul: Alfa Yayınları.
- Ayten, A. (2015). Manevi danışmanlık ve rehberlik teori ve uygulama alanları. A. Ayten (Der.), *Hatanelerde sunulan manevi danışmanlık ve rehberlik hizmetleri üzerine bir araştırma*, İstanbul:Dem Yayınları, 61-101.
- Basut, E. (2006). Stresle başa çıkma ve ergenlik. *Çocuk ve Gençlik Ruh Sağlığı Dergisi*, 13(1), 31-33.
- Berry, J. W. & Worthington, J. (2001). Forgivingness, relationship, quality, stress while imagining relationship events, and physical and mental health. *Journal of Counseling Psychology*, 48(4), 447-460. <https://doi.org/10.1037/0022-0167.48.4.447>
- Çağrııcı, M. (2022, 10 Mayıs). TDV İslam ansiklopedisi: <https://islamansiklopedisi.org.tr/af#1-ahlak> adresinden alındı.
- Dilmaç, B., Ekşi, F., & Şimşir, Z. (2016). Psikolojik danışma deneyimi yaşayanların dini başa çıkma, psikolojik iyi olma ve affetme düzeyleri arasındaki yordayıcı ilişkiler: Bir model önerisi. *Manevi Danışmanlık ve Rehberlik*, 1, 169-186.
- Doğan, D. M. (1996). *Büyük Türkçe sözlük* (10. Bs., C. 1). İstanbul: İz Yayıncılık.
- Düzgüner, S. (2016). Psikoloji literatüründe Maneviyat kavramı. M. Atak (Der.), *Maneviyat psikolojisi*, İstanbul: Elit Kültür Yayınları, 1-224.
- Enright, R. & Fitzgibbons, R. (2000). helping clients forgive: An empirical guide for resolving anger and restoring hope. *American Psychological Association*.
- Ergüner Tekinalp, B. & Terzi, Ş. (2012). Terapötik bir araç olarak affetme: İyileştirici etken olarak affetme olgusunun psikolojik danışma sürecinde kullanımı. *Education and Science*, 37(166), 15-27.
- Exline, J. J., Worthington, Jr.E.L.; Hill,P. & McCulbough,M.E. (2003). Forgiveness and justice: A research agenda for social and personality psychology. *Personality and Social Psychology Review*, 7(4), 337-348. https://doi.org/10.1207/S15327957PSPRO704_06
- Haque, A. (2012). Psikoloji ve dinin etkileşimi: Trendler ve gelişmeler. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 53(1), 149-166. https://doi.org/10.1501/Ilhfak_0000001100
- Hargrave, T. & Sells, J. (1997). The Development of a forgiveness scale. *Journal of Marital and Family Therapy*, 1(23), 41-62. <https://doi.org/10.1111/j.1752-0606.1997.tb00230.x>
- Hill, E. W. (2001). Understanding forgiveness as discovery: implications for marital and family therapy. *Contemporary Family Therapy*, 23(4), 369-383. <https://doi.org/10.1023/A:1013075627064>
- Kara, E. (2009). Dini ve psikolojik açıdan bağışlayıcılığın terapötik değeri. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2(8), 222-230.
- Kararımak, Ö. (2004). Tinsel anlayışın psikolojik danışmadaki rolü. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 3(22), 45-55.
- McCullough, M. E., Worthington, J. E. L., & Rachal, K. (1997). Interpersonal forgiving in close relationships. *Journal of Personality and Social Psychology*, 73(2), 321-336. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.73.2.321>
- McCullough, M. E., & Worthington, J. E. L. (1999). Religion and the forgiving personality. *Journal of Personality*, 67(6), 1141-1164. <https://doi.org/10.1111/1467-6494.00085>
- McCullough, M. E. (2000). Forgiveness as human strength: Theory, measurement, and links to well-being. *Journal of Social and Clinical Psychology*, 19, 43-55. <https://doi.org/10.1521/jscp.2000.19.1.43>

- Mullet, E., Barros, J., Veronica Usaı, L. F., Neto, F., & Riviere Shafighi, S. (2003). Religious involvement and the forgiving personality. *Journal of personality*, 71(1), 1-19. <https://doi.org/10.1111/1467-6494.t01-1-00003>
- Olgun, H. (2005). Katolik Kilisesi'nin endüljans uygulaması ve Protestan reformuna etkisi. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 18(18-19), 327-346. <https://doi.org/10.17120/omuifd.45695>.
- Rye, M.S., Pargament, K. I., Ali, M. A., Beck, G. L., Dorrf, E. N., Hallisey, C., & William, J. G. (2000). Religious perspectives on forgiveness. *Research and Practice*, 51(2), 17-40.
- Sezen, Y. (2004). İslamın sosyolojik yorumu. İstanbul: İz Yayıncılık.
- Szablowinski, Z. (2010). Between forgiveness and unforgiveness. *The Heythrop Journal*, 52(3), 471-482. <https://doi.org/10.1111/j.1468-2265.2009.00531.x>
- Şahin, M. (2015). *Affedicilik*. A. Akın, A. Akın ve Ü. Akın (Ed.). Psikolojide güncel kavramlar: Değerler içinde. Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Şenbaş, H. (2019). *Psiko-sosyo-teolojik yaklaşımlar çerçevesinde manevi danışmanlık ve rehberliğin teorik temelleri ve pratik yansımaları*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir.
- Şimşek, F. Z. (2019). *Manevi danışmanlık ilkeleri bağlamında mevlâna ve yunus emre düşüncesinin değerlendirilmesi* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Necmettin Erbakan Üniversitesi, Konya.
- Şirin, T. (2013). *Bilişsel davranışçı psikoterapi yaklaşımıyla bütünleştirilmiş dini danışmanlık modeli*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Sakarya Üniversitesi, Sakarya.
- Tangney, J., Boone, A. & Dearing, R. (2005). Forgiving the self: Conceptual issues and empirical findings. In J. Everett L. Worthington (Eds.), *Handbook of forgiveness*. (s. 127-143). Routledge.
- Taysi, E. (2007). *İkili ilişkilerde affetme: ilişki kalitesi ve yüklemelerin rolü*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Ankara Üniversitesi, Ankara.
- TDK *Türk Dil Kurumu Sözlükleri*. (2022, 28 Şubat). Türk Dil Kurumu: <https://sozluk.gov.tr/> adresinden alındı
- Tekeş, A. (2019). *Manevi bakım hizmetlerinin kaygı, depresyon ve umutsuzluk üzerine etkisi*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Erciyes Üniversitesi, Kayseri.
- Toprak, Y. (2018). *Maneviyat, yaşam amaçları ve iyi oluş arasındaki ilişki*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Tokat.
- Tunca, A., & Durmuş, E. (2018). Üniversite öğrencilerinin algıladıkları anne baba tutumu ile affetme düzeylerinin ilişkisi. *OPUS Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 9(16), 524-550. <https://doi.org/10.26466/opus.470406>
- Yeniol, A. (2016). *Ortaöğretimde manevi değerler ve eğitimi* (Yayınlanmamış Doktora Tezi). İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- Yıldırım, A. (2009). *Bağlanma stilleri ile affetme arasındaki ilişkide sorumluluk yüklemelerinin aracı rolü* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Hacettepe Üniversitesi, Ankara.